

ВОРОБЕЦЬ Х. М.,
аспірант кафедри публічного права
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

УДК 341.2; 341.231.14

ПРАВОМІРНЕ ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті проаналізовано правомірне обмеження свободи вираження поглядів в епоху світової глобалізації. Наголошено на тому, що правомірне обмеження свободи вираження поглядів в умовах захисту національної безпеки, територіальної цілісності є підставою для захисту основних сфер життєдіяльності людини і держави як усередині країни, так і за її межами.

Ключові слова: *свобода вираження поглядів, доступ до інформації інтернет-контент, Європейський суд з прав людини, обмеження свободи.*

В статье проанализировано правомерное ограничение свободы слова в эпоху мировой глобализации. Отмечено, что правомерное ограничение свободы слова в условиях защиты национальной безопасности, территориальной целостности является основанием для защиты основных сфер жизнедеятельности человека и государства как внутри страны, так и за ее пределами.

Ключевые слова: *свобода выражения взглядов, доступ к информации, интернет-контент, Европейский суд по правам человека, ограничения свободы.*

The article analyzes the legitimate restriction of freedom of expression in the time of world globalization. It is stressed that the lawful restriction of freedom of expression in the conditions of protection of national security, territorial integrity is the basis for protecting the main spheres of human life and state both inside the country and abroad.

Key words: *freedom of expression, access to information, Internet-content, European Court of Human Rights, restriction of freedom.*

Вступ. Право на свободу вираження поглядів є одним з основних прав людини, яке дає можливість бути почутим, відстояти свої особисті переконання.

Відповідно до ч. 1 ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів [1]. Окрім того, у Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи CM/REC (2011) 7 зазначено постійний розвиток медійної екосистеми, що виявляється в зростанні рівня поширення контенту, коли знижуються витрати на його виробництво та технічні вимоги до нього; спостерігається безпрецедентний рівень інтерактивності та залучення користувачів для створення та поширення контенту, руйнування меж між приватною та публічною комунікацією, у чому вбачаються нові можливості демократичного громадянства; нові технології сприймаються як нові шляхи для отримання та поширення інформації [2].

Незважаючи на це, свобода вираження поглядів не є абсолютною, адже жоден міжнародно-правовий чи національно-правовий акт не встановив і не закріпив абсолютної свободи вираження поглядів. Тому особливої актуальності сьогодні набуває питання щодо право-

мірного обмеження свободи вираження поглядів як у законодавчому аспекті, так і в практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Окремі питання правомірного обмеження свободи вираження поглядів розглядали у своїх роботах такі вчені: К. Адріанов, М. Антонович, М. Баймуратов, М. Буроменський, В. Буткевич, О. Буткевич, О. Бурлак, В. Василенко, О. Вінгловська, М. Гнатовський, О. Грінченко, Р. Губань, В. Денисов, М. Дженіс, В. Євінгов, Л. Заблоцька, О. Задорожний, С. Ісакович, Н. Карпачова, Р. Кейн, О. Копиленко, І. Лукашук, А. Мацко, В. Мицик, О. Мережко, В. Муравйов, П. Рабінович, К. Савчук, Н. Сидоренко, М. Товт, А. Федорова, Д. Харріс, С. Шевчук, Ю. Шемшученко й інші.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз практики ЄСПЛ щодо правомірного обмеження свободи вираження поглядів.

Результати дослідження. Свобода вираження поглядів та інформації – ключове право людини в інформаційному суспільстві. Це право набуло великого значення в контексті потенціалу Інтернету як інтерактивного та глобального засобу спілкування.

Відповідно до преамбули Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, країни-члени Ради Європи підтвердили свою глибоку віру в ті свободи, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі і дотримання яких найкращим чином забезпечується, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з другого боку, завдяки спільному розумінню і додержанню прав людини [1].

«Демократичність» є пріоритетним принципом у всіх країнах світу. До основних принципів демократії належать принципи гласності, різноманітності, плюралізму, відкритості, прозорості, вільного пошуку та поширення інформації, які зумовлюють систематичне оповіщення, інформування населення щодо подій державного і громадського життя.

Тлумачний словник з української мови визначає «погляди» як «спрямованість, скерованість зору на кого-, що-небудь» або «думку, судження про що-небудь» [12, с. 711]. У своєму чергу, ЄСПЛ тлумачить дане поняття як «внутрішню думку особи або як інформацію та ідеї, що становлять громадський інтерес, участь у дискусії стосовно проблем, що становлять громадський інтерес тощо». Водночас, на думку Суду, треба уважно розрізняти факти й оціночні судження, оскільки наявність фактів можна довести, а правдивість оціночних суджень не можна.

У справі «Лінгенс проти Австрії» Суд зауважує, що факти, на яких журналіст ґрунтував свої оціночні судження, були незаперечними, як і його добросовісність. Що ж стосується оціночних суджень, то цю вимогу неможливо виконати, і вона є порушенням самої свободи поглядів, яка є основним складником права, гарантованого ст. 10 Конвенції [3].

ЄСПЛ визнав оціночними судженнями такі висловлювання щодо поліції: «звірі в уніформі, які кубляться повсюдно, нишком чи відкрито, у джунглях нічного життя нашого міста»; «особи, інтелектуальний рівень яких зведено до рівня немовляти <...>» та «дозволяючи тварюкам і садистам діяти, керуючись своїми хворобливими фантазіями» (рішення в справі «Торгейр Торгейрсон проти Ісландії» (“*Thorgeir Thorgeirson v. Iceland*”) від 25 червня 1992 р., заява № 13778/88) [4].

Відповідно до п. 2 ст. 10 Конвенції 1950 р., встановлено, що свобода вираження поглядів може підлягати таким обмеженням, які визначені законом і є обов’язковими в демократичному суспільстві [1]. Дослідивши практику ЄСПЛ відповідно до п. 2 ст. 10 Конвенції 1950 р., варто сказати, що Суд, коли ознайомлюється з обставинами справи, насамперед з’ясовує питання «законності», а саме вивчає законодавчу базу країни, проти якої подано заяву та досліджує «необхідність у демократичному суспільстві» запровадження певних обмежень [16, с. 54].

Перший критерій щодо обмежень – «законність», тобто передбачуваність певного обмеження законом. Зауважимо, що принцип законності означає неухильне дотримання закону [14, с. 156]. Щодо справи «Санді Таймс проти Сполученого Королівства» 1979 р. [5] і справи «Мелоун проти Сполученого Королівства» 1984 р. [6] Комісія та ЄСПЛ заявили, що дії та заходи держави визнаються законними тоді, коли вони не суперечать вимогам доступ-

ності, передбачуваності та здійснюються в законних цілях. Аналізуючи обставини справи, Суд звернув увагу на термін «передбачене законом». У французькій (“*prévues par la loi*”) та англійській (“*in accordance with the law and provided for by law*”) версіях Конвенції 1950 р. ці поняття є автентичними, але не тотожними [11, с. 45].

Тому Суд висунув певні вимоги до поняття «передбачене законом»: по-перше, закон має бути достатньо доступним, а це означає, що громадянин повинен мати можливість отримати відповідні відомості про правові норми, що стосуються його справи; по-друге, норма повинна бути чіткою, аби громадяни могли адекватно узгоджувати свою поведінку з нею. «Законність» тлумачиться ЄСПЛ як якісність закону, тобто закон має бути публічним, доступним, передбачуваним та прогнозованим. Правомірне обмеження здійснюється відповідно до закону, має спиратися на норми права (міжнародні, національні). Це означає, що в разі, наприклад, засудження журналіста за дезінформацію, відповідальність має бути передбачена національним законодавством, що впливає з норм міжнародного права, а саме Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Другий критерій правомірного обмеження свободи вираження поглядів – «необхідність у демократичному суспільстві». Для того, щоб ухвалити рішення на підставі цього критерію, національні суди повинні брати до уваги принцип пропорційності, тобто ставити собі запитання: чи дана мета пропорційна засобам її досягнення? У цьому разі «мета» – одна або більше цінностей чи інтересів, зазначених у п. 2 ст. 10 Конвенції 1950 р., заради яких держава може втручатися в право на свободу вираження поглядів. «Засоб» треба розуміти як саме втручання [1]. Отже, «мета» являє собою певний інтерес, який обстоює держава, а саме захист національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, запобігання заворушенням і злочинам, захист репутації чи прав інших осіб, охорона здоров'я, моралі, запобігання розголошенню конфіденційної інформації та підтримання авторитету і безсторонності правосуддя. «Засобом» вважається особливий захід, вжитий до індивіда, який здійснював право на свободу вираження поглядів. Наприклад, засобом може бути кримінальне покарання за образу, наклеп тощо; заборона на публікацію; заборона на журналістську діяльність; вилучення матеріалів, за допомогою яких було здійснене вираження; накладення заборони на проведення певних акцій тощо [16, с. 54–59].

Свобода вираження поглядів має багатозначний характер, оскільки стосується всіх аспектів життя суспільства і держави. Через те, що ця свобода в деяких випадках може завдати невинної шкоди цілісності державі, громадській та національній безпеці, сьогодні особливо гостро постає питання щодо правомірного обмеження свободи вираження поглядів із дотриманням принципів демократичності та верховенства права. У цьому контексті варто згадати Йоганнесбурзькі принципи національної безпеки, свободи вираження поглядів і доступу до інформації [15, с. 82], згідно з якими реалізація цього права може бути обмежена на певних підставах, особливо для захисту національної безпеки. Жодні обмеження свободи вираження поглядів або інформації не можуть бути запроваджені під приводом захисту національної безпеки, якщо уряд не доведе, що таке обмеження зумовлене законом та є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки. На підтвердження цього уряд повинен продемонструвати, що вираження думок або інформація з конкретного питання становлять значну загрозу національній безпеці; застосоване обмеження є найменшим можливим заходом для її захисту; обмеження не суперечить демократичним принципам.

Обмеження, запроваджені для захисту інтересів національної безпеки, не є легітимними, якщо їхньою справжньою метою й очікуваним результатом не є захист існування країни або її територіальної цілісності від застосування або загрози застосування сили, або ж можливості країни протистояти застосуванню або загрози застосування сили, що виходить із зовнішнього джерела, як, наприклад, військова загроза, або із внутрішнього джерела – як, наприклад, підбурювання до насильницького повалення уряду. Запроваджуючи обмеження під приводом захисту національної безпеки, не можна допускати дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших поглядів, національного

походження чи соціального статусу, майнового цензу тощо [15, с. 85]. Обмеження свободи вираження поглядів, які загрожують національній безпеці, можливе, якщо уряд доведе, що мета висловлювання цих поглядів – заклик до насильницьких дій; може призвести до насильницьких дій; є безпосередній зв'язок між висловлюваннями і вірогідністю або виникненням насильницьких дій.

Під час аналізу практики ЄСПЛ із цього питання особливу увагу варто приділити справі «Гонзік проти Австрії» від 18 жовтня 1995 р. [8]. Заявник – Герд Гонзік, австрійський журналіст, письменник, поет, який заперечував Голокост. Г. Гонзік був активістом в австрійському “Volksbewegung” – «Народному русі», відомому як “Volksbewegung gegen Überfremdung” («Народний рух проти проникнення іноземців») та “Ausländer – Halt – Bewegung” («Рух – стоп іноземцям»), членом ультраправої партії Австрії НДП, засновником групи «Національний фронт». Г. Гонзік іноді підписувався псевдонімом “Gerhon Endsik” – анаграма його імені, подовжена на дві букви, що споріднює його з німецьким політичним терміном “Endsieg” («остаточна перемога»). У вересні та листопаді 1986 р. у друкованому виданні “Halt” були опубліковані статті, в яких заперечувалося застосування газових камер у концтаборах і масові знищення під керівництвом націонал-соціалістичного режиму.

Під час аналізу обставин справи ЄСПЛ взяв до уваги судові розслідування та дослідження професора G. J., який вказував на факти тисяч убивств, скоєних за допомогою отруйного газу (Cyclone B) у концтаборі “Auschwitz-Birkenau”, та наявності газових камер у концтаборах, і що їх застосування для масового винищення людей є загальновідомим. Певна увага звернута судом на публікацію книги заявника «Виправдання Гітлера» (“Freispruch für Hitler”), де заперечується система масового винищення певних груп населення в газових камерах і зазначено, що твердження про Голокост є брехнею. Г. Гонзік також намагався виправдати деякі злочини нацистської епохи, заперечуючи наявності в концтаборах газових камер як знаряддя вбивства.

Г. Гонзік звернувся до європейської системи захисту, посилаючись на порушення ст. 10 Конвенції 1950 р. у частині незаконного обмеження його права на свободу вираження поглядів. З'ясовуючи наявність «необхідності в демократичному суспільстві», Комісія встановила, що обмеження було законним, оскільки, за законодавством Австрії, будь-яка особа, яка здійснює діяльність, спрямовану на підтримання націонал-соціалістичної ідеї, повинна бути покарана, така підтримка має достатньо вразливий характер, тому накладаються більш суворі санкції, яким передбачено ще й конфіскацію майна. Обмеження мали достатнє підґрунтя, зважаючи на історичне минуле і матеріали справи, а також на потребу захистити державу та громадську безпеку [8].

Отже, використання права на свободу вираження поглядів у контексті справи Г. Гонзіка неможливе, оскільки йдеться про спростування історичних фактів, попри відому чисельність жертв, наявність очевидців тих страшних подій, а також про намагання применшити злочин нацизму, що є неприпустимим. Правомірне обмеження свободи вираження поглядів потрібне для того, щоб уникнути підбурювання до повстань, що може призвести до порушення громадського спокою і загрози національній безпеці, а в цьому разі – і до світових заворушень.

Подібні обставини викладено відповідно до заяви «Охенсбергер проти Австрії» від 2 вересня 1994 р. Заявник – австрійський громадянин, який проживає у Sibratsgfall (Vorarlberg), поширював у 1989–1990 рр. у періодичному виданні “Sieg-AJ-Pressdienst” наклепницькі публікації, в яких йшлося про протизаконні дії євреїв у Сполучених Штатах, які нібито стали причиною розв'язання Другої світової війни Третім рейхом [16, с. 75–78].

Згідно з рішенням Європейської комісії, обмеження стосовно свободи вираження поглядів заявника були справедливими (п. 2 ст. 10 Конвенції 1950 р.), що є законним і «необхідним у демократичному суспільстві» в інтересах національної безпеки і територіальної цілісності, запобігання різноманітним злочинним діям [1]. Справа не була передана на розгляд до ЄСПЛ, тому що Комісія заявила, з одного боку, про необхідність превентивного стримування, посилаючись на «суспільну значущість запобігання злочинам та безладу серед

населення Німеччини), а з іншого – що репутація євреїв є «більш високим критерієм», ніж свобода поширення таких публікацій [16, с. 75–78].

У справі “Neij and Sunde Kolmisoppi v. Sweeden” (“Pirate Bay case”) [9] Європейський суд визнав правомірним втручанням у свободу вираження поглядів застосування до засновників сайту обміну файлами штрафу за порушення авторських прав. Він не погодився з позицією заявників у справі, які стверджували, що їхні дії були правомірними, оскільки вони лише забезпечували технічні можливості обміну файлами, і якщо водночас порушувалися авторські права, – це є відповідальністю користувачів, а не засновників сайту.

Рішення ЄСПЛ у справі “Pirate Bay” містить низку важливих моментів: по-перше, Суд визнав, що обмін файлами через Інтернет, а також створення для цього технічних умов, навіть коли це стосується інформації, захищеної авторським правом, підпадає під дію гарантій ст. 10 Європейської конвенції. Зокрема, у рішенні зазначається: «Ст. 10 Європейської конвенції поширюється не лише на зміст інформації, але й на засоби її поширення та отримання, оскільки це впливає на право отримувати і поширювати інформацію»; по-друге, ст. 10 Європейської конвенції гарантує свободу вираження поглядів «кожному», незалежно від того, чи має на меті реалізація цієї свободи отримання прибутку, тобто свобода вираження поглядів у комерційній сфері, поширення й обмін інформацією з комерційною метою підпадають під захист ст. 10 Європейської конвенції.

Отже, Європейський суд визнав, що питання, порушені в справі “Neij and Sunde Kolmisoppi v. Sweeden”, стосуються гарантій свободи вираження поглядів, і що притягнення заявників до відповідальності було втручанням у це право. Далі, з дотриманням традиційної схеми розгляду справи «законність мети втручання – необхідність у демократичному суспільстві», Європейський суд дійшов висновку, що обмеження свободи вираження поглядів мало законну мету – захист авторських прав, було пропорційним. Національні суди мали встановити рівновагу між двома правами, що конкурують, – свободою вираження поглядів і правом інтелектуальної власності, водночас Європейський суд визнав за ними широку свободу, оскільки справа не стосувалася політичної сфери і політичної дискусії. Під час оцінювання пропорційності покарання, застосованого до заявників, Європейський суд, як і національні суди, врахував їхню поведінку, а саме той факт, що заявники не вжили жодних заходів щодо видалення файлів, які порушували авторські права, попри те, що потерпілі неодноразово зверталися до них із такою вимогою. Отже, Європейський суд дійшов висновку про відсутність порушення ст. 10 Європейської конвенції у справі “Pirate Bay” [9].

Висновки. Свобода вираження поглядів є одним із засадничих положень демократичного суспільства й однією з основних умов його розвитку та самореалізації кожної окремої особи. Свобода вираження поглядів, відповідно до конституцій багатьох держав світу, визнається одним із найцінніших прав, згідно з яким кожна людина може вільно висловлюватися, писати, читати, відповідати лише за зловживання цією свободою.

Незважаючи на це, право на свободу вираження не є абсолютним, як і більшість прав та основоположних свобод, гарантованих Конвенцією про захист прав людини. Воно може бути обмежене національними органами відповідних держав, які ратифікували Конвенцію, оскільки кожному суб'єктивному праву, зафіксованому в нормі права, кореспондує певний юридичний обов'язок, і навпаки. Саме такий взаємозв'язок «право ↔ обов'язок» є свободою, право ж без обов'язку – «псевдосвобода».

Будь-які обмеження прав відчутні, тому повинні відповідати таким критеріям: такий захід повинен бути встановлений законом (законність); повинен мати одну чи декілька правомірних цілей (правомірність); має бути необхідним у демократичному суспільстві; необхідність розуміється як пропорційність поставленій правомірній меті (необхідність).

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/sh>.
2. Recommendation CM/Rec(2011)7 of the Committee of Ministers to member states on a new notion of media, 21 September 2011. URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1835645&Site=CM>.
3. Рішення у справі «Лінгенс проти Австрії» від 8 липня 1986 р., п. 46. URL: http://www.uapravo.com/hro/text.php?lan=rus&id=5254&id_book=0&id_parent=0&id_vid_res=15.
4. Рішення у справі «Торгейр Торгейрсон проти Ісландії» (“Thorgeir Thorgeirson v. Iceland”) від 25 червня 1992 р., заява № 13778/88. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/dejur28&div=43&id=&page>.
5. Case of the Sunday Times v. the United Kingdom 1979. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx>
6. Case of Malone v. the United Kingdom 1984. URL: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{).
7. Case Mouvement Raëlien Suisse v. Switzerland (13 липня 2012), № 16354 / 06, § 54–58. URL: <http://swarb.co.uk/mouvement-raelien-suisse-v-switzerland-echr-13-jul-2012>.
8. Case Gerd Honsik against Austria 18.10.1995. URL: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["Gerd Honsik v. Austria"\]](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{).
9. Case Neij and Sunde Kolmisoppi v. Sweeden. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001-117513>.
10. La Rue F. (16 травня 2011 р.), Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, UN Doc. A / HRC / 17 / 27.
11. Арапова Г. Судебная практика Европейского Суда по правам человека по свободе выражения мнения и свободе информации: в 7 т. / под ред. Г. Араповой. СПб.: Изд-во «Моби Дик», 2004–2010. Т. 4. 2006. 208 с.
12. Білодід К. Словник української мови: в 11 т. Том 6. 1975. 832 с. URL: <http://sum.in.ua/s/ponjattj>.
13. Білодід К. Словник української мови: у 11 т. Том 2. 1971. 550 с. URL: <http://sum.in.ua/s/dostup>.
14. Даес Эрикой-Ирен А. Обязанности личности пред обществом и ограничения прав и свобод человека, предусмотренные в ст. 29 Всеобщей декларации прав человека. Вклад в дело развития свободы личности в рамках закона: исследование, подготовленное специальным докладчиком Подкомиссии по предотвращению дискриминации и защите меньшинства. Нью-Йорк: ООН, 1983. 256 с.
15. Сборник стандартов по свободе убеждений. Лондон, 2003. Ст.19. 92 с.
16. Тітко Е. Правомірне обмеження свободи вираження поглядів: досвід Європейського суду з прав людини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького Нац. акад. наук України. К., 2013. 217 с.

